

*“Emlékezők, emlékeztetők, felejtők” c. konferencia,
2001. október 15–16.*

Ripp Zoltán:

1956 emlékezete és az MSZMP

Előadásomban az MSZMP több mint harminc éves történetét szeretném áttekinteni, abból az egyetlen szempontból, hogy a párt miként próbálta befolyásolni az 1956-tal kapcsolatos emlékezést. Ennek érdekében megvizsgáltam a hivatalos évfordulós események nyilvános aktusait, a publikus megnyilvánulásokat s mindenekelőtt a témával kapcsolatos pártiratokat, amelyek egyébként a kritikus kezdő és záró időszaktól eltekintve szinte kizárólag az ún. “kerek” évfordulókhöz kötődnek.

Témánk szempontjából *négy*, markánsan eltérő szakaszt lehet elkülöníteni az MSZMP történetében.

– Az első: az 56-ot követő rövid időszak, amelyben az MSZMP kialakította a maga 56-interpretációját, és intenzív módon megkezdte a társadalomra kényszerítését.

– A második: a hatvanas és hetvenes évek, amelyet a felejtetés passzív időszakaként lehet jellemezni.

– A harmadik szakasz a nyolcvanas évek: az MSZMP offenzívája a maga kanonizált 56-értelmezésének újraerősítésére.

– Az utolsó szakasz pedig a defenzívába kerülés és a párt 56-értelmezésének összeomlásához vezető folyamat.

1. szakasz: a kádárista 56-os hagyomány kanonizálása

A forradalom leverését követő néhány évben – a megtorlás keltette félelem csöndjében – az MSZMP-vezetők arra törekedtek, hogy az emlékezetet hamis tudással – a tudnivalók elsajátításával – *helyettesítsék*. Nem csupán arról volt szó, hogy a párt kialakította “ellenforradalomra” való emlékezés egyedül eltűrhető módját, hanem arról is, hogy a párt 56-interpretációjának kánonjába számtalan, valóságos élménnyel alá nem támasztható momentum is került (legfőképpen az “összeesküvés-elmélet” jegyében).

Ezek gyors megtanítása és emlékezetbe vésése mellett arra is törekedtek, hogy kialakítsák a hivatalos megemlékezés liturgiáját – s ennek keretében egy szelektív emlékezetet teremtsenek az ellenforradalom-koncepció alátámasztására.

Az első évek agresszív propagandájának feladata nem is lehetett más, mint elérni, hogy a nyilvános emlékezet arra korlátozódjék, amit tudni kell 56-ból. Arra számíhattak, hogy az ezzel ellentétes, de elhallgatott magánemlékezetet majd az idő (és a megtorlás emléke) elhomályosítja.

Szimptomatikus volt az “ellenforradalom” (az idézőjelet kéretik mindig hozzáérteni) első évfordulóján a különlegesen intenzív megemlékezés. Fontos funkciója volt az *elrettetés*; kapcsolódott tehát a *megtorlás* folyamatához is, mint annak igazolása. De lényeges volt az a szerepe is, amelyet az 56-ról kialakítandó társadalmi *tudat* formálásának folyamatában játszott. Az 56-os események hivatalos értékelése addigra már megtörtént, az érvényes variáns *többlepcsős átértékelés* eredményeként alakult ki, amit azért fontos megjegyezni, mert a párt korábbi interpretációit is el kellett felejtetni.ⁱ

A konszolidált kádári időkben az MSZMP emlékezetében az 1957 decemberi párthatározatra való hivatkozás vált etalonná. Az emlékezetpótló tudás alapját azonban eleinte nem ez, hanem az 1957 elején kibontakozott értékelés határozta meg, amelyet a Kállai Gyula által jegyzett tavaszi előadás és tanulmány fejtett ki,ⁱⁱ és a *Fehér Könyvek* szolgáltatták hozzá a “bizonyító” anyagot.

1957 októberének megemlékezés-sorozata *atipikus* volt: a szelektív emlékezettel kiegészített pártos, “osztályharcos” tudás rögzítését szolgálta. A későbbiek fényében kuriózum a legfelső vezetők masszív szerepvállalása. Kádár, Münnich, Marosán két-két alkalommal is demonstratív módon megnyilvánult, bár a párt első embere *formálisan* egyszer sem évfordulós rendezvényen.ⁱⁱⁱ Münnich reszortja láthatóan a szovjet kapcsolat kezelése volt.^{iv}

Jellemző, hogy a lehangosabban “ellenforradalmazó” *Marosán* György volt az október 23-i sportcsarnoki aktívaülés szónoka,^v és ő beszélt az első évforduló *központi rendezvényén*, a Köztársaság téren október 30-án megtartott nagygyűlésen, ahol hivatalos becslés szerint negyedmilliónyan vettek részt.

Október elején még vita folyt arról, hogy ekkor tartsák-e a központi megemlékezést vagy november 4-én. Az érvek között megjelent, hogy az akciónak hagyományteremtő hatása lesz, ez pedig inkább a Kádár-kormány megalakulásának megünneplését indokolta volna. Ezzel szemben aktuális politikai viszonyok az október 30-a melletti döntést eredményezték.^{vi}

Marosán György szónoklatából ki is derül, hogy miért. Kijelentette: demonstrálni akarják, hogy ha kell, vérük ontásával is *megakadályozzák az 56 októberi szégyen megismétlődését*. Fontos szempont volt a “munkáshatalomért életüket áldozók” és az őket “eláruló” Nagy Imrécék szembeállítás. Az *árulás elítélése* volt a legsürgetőbb, hogy ennek lehessen betudni, miért nem

volt képes a párt elsöpörni október 23-a után – ismét Marosán szavait idézve – a “szennyes áradatot”.^{vii}

Az első évforduló tehát mindenekelőtt az aktuális *hatalmi politika része* volt, hasonló formában többé nem is ismétlődött. Ugyanakkor mégis alapja volt a következő évtizedekben a valódi emlékezést elnyomó “háttértudásnak”, amelynek megerősítése sosem maradt el.

A *második évforduló* – az országgyűlési választások előkészületei közepette – már sokkal visszafogottabb volt. A későbbi megemlékezéseket vetítette előre, hogy a párt az október 23-a körüli napokban mélyen *hallgatott*; 30-án az előző évvel szemben kifejezetten csöndes megemlékezést tartott a Köztársaság téren; és november 4-ére a Kádár-kormány megalakulásának évfordulójára időzítette az 56-os lecke megismétlését – egy vezércikk erejéig.^{viii}

Ugyanakkor 1958 őszén jókora botrányt váltott ki a pártvezetésben a Párttörténeti Intézetben elkészült – már ki is szedett – 56-os dokumentumkötet. A Politikai Bizottság határozatában éles hangon ítélte el az összeállítást, amely ellentmondott a párt értékelésének az ellenforradalomról; nem igazolta a kivégzett Nagy Imréről és tetteiről kialakított hivatalos képet; s alkalmas volt arra, hogy a pártvezetés egyes tagjainak magatartását “rosszhiszeműen értelmezzék”. (Ez utóbbi főként Kádárra vonatkozott, akinek elfelejtésre ítélt beszédeit is beválogatták a szerkesztők a kötetbe.) A PB vitájában elhangzottak évtizedekre meghatározták a “kínos” dolgokra emlékeztető 56-os dokumentumok sorsát és egyúttal 56 történetének feldolgozásával kapcsolatos alapelvet: a “káros objektivizmus”, az osztálypolitika érdekeit sértő “minden áron való igazságra törekvést”.^{ix}

Évtizedeken át csak a már megjelent, illetve a hivatalos kiadványokból idézett iratok voltak felhasználhatók.

Az ötvenes évek végére tehát a valóságos társadalmi emlékezet és az azt alátámasztó dokumentumok egyaránt kitiltattak az 56-os események felidézéséből. Ezek után a hatalom az 56-ról megkívánt tudás formális elsajátításáért avagy a hallgatásért *nyugalmat* kínált. *Be lehetett fejezni az intenzív foglalkozást 56-tal.* Az MSZMP ettől kezdve megelégedett azzal, hogy kis dózisokban adagolta az emlékeztető “védőoltásokat”. (Természetesen a BM a Kádár-korszakban *végig* emlékeztette, akiket kellett, hogy nem emlékezhetnek – itt a folyamatosság biztosítva volt.)

1960. október 30-án felavatták a Köztársaság téri emlékművet,^x s ezt követően megváltozott a megemlékezés időpontja: *november 4-én* rendezték a koszorúzásokat.^{xi} A 60-as évektől tehát a kádári vezetés *saját hatalomátvételét és politikai sikereit ünnepelte.* Ugyanakkor a Köztársaság téri helyszínnek is megmaradt a funkciója: az MSZMP-t emlékeztette a hatalom elvesztésének rémére; ellenfeleit és a társadalmat pedig a megtorlásra.

2. szakasz: a hatvanas-hetvenes évek; a hallgatás és felejtés ideje

A “klasszikus” Kádár-korszakban először a *tizedik évforduló* mutatta meg plasztikusan, hogy miként alakítják az MSZMP viszonyát az 56-os emlékezéshez. Mintha a pártvezetés magára is vonatkoztatta volna a felejtetés stratégiáját: nem foglalkozott a témával. Igazság szerint nem is látszott indokoltnak, hogy sokat foglalkozzanak az évfordulás előkészületekkel.

A párttagság láthatóan elfogadta az ellenforradalom-koncepciót, a problematikus elemek firtatását pedig elhárította vagy betudta az “ismert politikai körülmények” kényszerítő erejének. Az emberek többsége – mi mást tehetett volna – elfogadta a felkínált alkut: a hallgatást a békén hagyás fejében.

A Népszabadság 1966-ban is hozta a november 4-i szerkesztőségi cikket, amely arról tanúskodott, hogy az MSZMP végképp visszatért az decemberi párthatározat hangvételéhez.^{xii} A legfontosabb tételek “emlékeztető” sulykolása mellett a fő hangsúlyt az elért eredmények propagálására helyezték. Új, “racionalizáló” forma is megjelent az emlékeztetésben: a tudományos *konferencia*, amely azonban 56-ról a kádári politika *sikereire* irányította a figyelmet.^{xiii} Jellemző, hogy a hivatalos történetírás első nagyobb könyvei az *évforduló utáni* évben jelentek meg,^{xiv} mintegy kibontva a párt kanonizált 56-képének részleteit, hosszú távú hatásra számítva.

A pártvezetés két dologra ügyelt:

– Az egyik, hogy ne jelenjen meg publikáció, amely a hivatalostól *eltérő tudást* közvetítene; “hibás” vagy “hiányos” emlékképet keltene. (Szimptomatikus volt a Nógrádi Sándor memoárjának publikálása körüli hercehurca.)^{xv}

– A másik dolog volt az igazán fontos: az ellenzéki-ellenséges megnyilvánulások elfojtása, különösen a *nyugati* (jelentős részben emigrációs) *propagandatevékenység* ellensúlyozása. A PB 1966. februárban tárgyalt a belső ellenséges erőkről, az ebben foglaltak nem indokoltak offenzív magatartást az évforduló kapcsán.^{xvi}

Ugyanez a *visszafogott* magatartás nyilvánult meg a júliusi PB-határozatban is, melyet a *Nyugaton* tervezett 56-os évfordulós megemlékezések ellensúlyozására hoztak. Leglényesebb mondandója az volt, hogy az MSZMP “*ne térjen vissza direkt módon az ellenforradalmi eseményekhez*”, hanem a párt újjászervezésének, a Kádár-kormány megalakulásának, a decemberi párthatározatnak az évfordulójáról emlékezzék meg.^{xvii} Természetesen az “ellenforradalom” áldozatairól a szokásos megemlékezést megkívánták tartani.

A tizedik évfordulót szinte észrevétlenül abszolválta a párt,^{xviii} mintegy alátámasztva a felejtetési politika eredményességét. Ez pedig jó időre meghatározta az MSZMP magatartását.

Az 56-os problematika eltűnt a pártvezetés napirendjéről. A tömegpropaganda helyzetéről szóló jelentések mellőzték az 56-os kérdést. A pártoktatásban letudták az 56-os tankönyvi fejezettel.^{xix}

Nem csoda, hogy a tizenötödik évforduló 1971-ben ismét alig volt észrevehető. Az ún. hangulatjelentések sem érintették, hiszen ezek nem a közhangulatról informáltak, de hűen tükrözték, hogy a hivatalos propaganda a *hallgatást* választotta. A Mindszenty-ügy lezárulásával kapcsolatos hírek érintőlegesen reflexiót váltottak ki ugyan, de az 56-os problematikát ezek is megkerülték – a bagatellizálás nyilvánvaló jeleként.^{xx}

A nyugati propagandáról a készült összefoglaló jelentések megnyugtató képet adtak, mintegy visszaigazolva a *hallgatás stratégiáját*.^{xxi} A pártsajtó továbbra is csak a Köztársaság téri megemlékezésről szóló protokolláris tudósításra szorítkozott, ezúttal rövid kommentárral, amely jelezte: semmi nem változott 56 értékelésével kapcsolatban.^{xxii}

A kádárizmus *elhallgatás-stratégiájának* „klasszikus” megnyilvánulása az 1976-os huszadik évforduló volt. Az MSZMP vezető szerveiben az évforduló előkészülete gyanánt csupán az merült fel – a szokásos belüleges aktivitáson kívül –,^{xxiii} hogy miként lehet Magyarországtól *távol tartani* a nem kívánatos külföldi televíziós forgatócsoportokat.^{xxiv} A Helsinki egyezmény aláírása után ez nehezebben kezelhető kérdés volt, mint korábban.^{xxv}

A pártvezetés a korábbi évfordulók nyugati propagandájának alig érzékelt társadalmi hatásából arra jutott, hogy tovább csökken az ellenséges propaganda intenzitása, illetve annak eredményessége. Ez a számítás nem vált be.^{xxvi}

A Népszabadság megemlékező cikkét olvasva felmerül az emberben: ha az elhallgatás stratégiájának tudatosan volt része az unalomba fullasztás, akkor az MSZMP tervezői jól számítottak: a hetvenes években a sivár hivatalos megnyilatkozásokból vigasztalanul szivárgott a kötelező lózungok agysorvasztó unalma. Normális ember véletlenül sem olvasta el vagy hallgatta végig ezeket.

Ez is hozzájárult, hogy 70-es végén már a politikusoknak is feltűnt a fiatalok tájékozatlansága 56 ügyében. Az egyetemek és főiskolák kötelező munkásmozgalom-történeti kurzusaira kiadott tankönyv emészthetetlen szövegrengetegében megbújó néhány 56-ról szóló oldal a decemberi párthatározat koncepciója alapján íródott, s az „ellenforradalmat” két szakaszra osztva építette fel a történetet.^{xxvii}

3. szakasz: offenzíva az ellenforradalom-kép megszilárdítására a 80-as években

A hallgatás stratégiája a 80-as évekre véget ért, csak mint a valódi történet elhallgatását-elhallgattatása maradt fenn. A negyedszázados névfordulót 1981-ben intenzív propagandakampány jellemezte, mely Nyugaton is feltűnést keltett.^{xxviii}

A kampány fő eleme a Népszabadság nyolcrészes sorozata volt októberben *“Ez történt”* címmel. A Politikai Bizottság 1981 nyarán határozott róla, Aczél Györgyöt jelölve ki konzulensnek.^{xxix} Ezenkívül ’56-os műsorok voltak a rádióban és a tévében;^{xxx} a párt elméleti folyóirata pedig tömegével közölt 56-ról tanulmányokat, valamint interjúkat az 56-os események kommunista résztvevőivel.^{xxxi}

Tartalmi újdonság nem volt a megjelentekben. Változást csupán az hozott, hogy a tankönyvekből kilépve, az ismernivalókat valamelyest fogyaszthatóbbá téve újra a tömegpropaganda eszközei útján tálták.

Nem hozott módosulást, hogy polgárjogot nyert a “nemzeti tragédia” kategória,^{xxxii} amely Kádárnak egy 1972-es beszédében keltett feltűnést először. Molnár János helyesen mutatta ki 1987-ben (igaz, ő az ellenforradalom-koncepció fenntartása jegyében tette), hogy ez semmiféle változást nem hozott az értékelésben.^{xxxiii} Kétségkívül kínálta viszont a sajnálkozás gesztusát, mintegy ajánlatként a megbékélésre – de csak a hivatalos álláspont tudomásul vétele fejében.

A kérdés az: mi hozta a változást a megemlékezés formájában? Nem volt párthatározatba foglalt magyarázata az offenzívának; nincs olyan dokumentum, amelyből megállapítható lenne, hogy a pártvezetés jól átgondolt, tudatos stratégiaváltást határozott el. Különböző pártiratokból azonban össze lehet állítani a változást eredményező motívumsort.^{xxxiv} Öt fő okot lehet felsorolni:

– Az első a *lengyelországi válság*, amely analógiára adott módot az 56-os felkelés előzményeivel.^{xxxv}

– A második: a *magyarországi ellenzék fellépése*, amelyet főként a Bibó-emlékkönyv körüli huzavona állított előtérbe, és kapcsolt az 56-os évfordulóhoz.

– A harmadik a *Nyugat és az 56-os emigráció* nagy előzetes aktivitása.^{xxxvi} A MSZMP politikája következetességét és sikerességét kívánta demonstrálni a Nyugaton megjelent elemzésekkel szemben. Egy részük reménykeltőnek vélte a Kádár-rendszer fellazulásának jeleit, és lehetségesnek vélték az elmozdulást 56 értékelésében is.^{xxxvii} Mások viszont a rendszer kérlelhetetlenségét emelték ki – nyilván összefüggésben a szovjet tábor ellen indított konzervatív offenzívával.

– A negyedik tényező: cáfolni kellett azt a vélekedést, hogy a szovjet tábor “legvidámabb barakkja” az 56-os események hatására vált viszonylag liberálissá.^{xxxviii}

– Az ötödik ok a *nemzedéki probléma*. Már korábban felmerült az 56-os megtorlás időszakától meg nem félemlített fiatalok tájékozatlansága, a Szabad Európa Rádió pedig kifejezetten az ifjúságnak készült műsorokban kezdte meg 1981 elején az 56-tal való foglalkozást.

Mindezek a tényezők visszaköszöttek a megemlékezések hatását elemző dokumentumokban is, amelyek a “megnyertük a propagandacsatát” vélekedés jegyében tájékoztatták a KB-t. A pártvezetés sikeresnek értékelte a sajtókampányt.^{xxxix} Elismerést kapott Berecz János a tévés szerepléséért, ami megalapozta öt évvel későbbi frontvonalba állítását.

A *harmincadik évfordulón* az MSZMP propagandakampánya az 1981-eshez képest is fölerősödött; újra megpróbálta “megnyerni” a propagandaharcot. Magabiztosságot sugallva akarta demonstrálni erejét, pedig egyre inkább defenzívába került. A pártvezetés nem volt hajlandó számot vetni azzal, hogy miközben a “döntő csata” látszatával áltatja magát – merthogy ez történt –, valójában elszalasztja a lehetőséget, hogy elmozduljon tarthatatlan álláspontjától.

A külső és belső politikai körülmények alapvetően megváltoztak 1986-ra – ezekhez azonban nem tudott alkalmazkodni az évfordulós megemlékezés, mert a mélyülő válság ellenére *a kádárizmus alapjai érinthetetlenek voltak*.^{xl} A gazdasági válság mélyülésével egyre kevésbé lehetett az igazi ’56 felidézését az *eredmények* hangoztatásával elhárítani.

A gorbacsovi politika kibontakozásával érvénytelenedett a klasszikus “kikacsintási” effektus. (Bár tény, hogy az 56-os kérdés felvetésével továbbra sem volt tanácsos Moszkvát ingerelni.) A reykjavíki csúcstalálkozó árnyékában az antiimperialista agresszió vonala nem volt kifejezetten “comme il faut” magatartás. Másfelől nem vált be a számítás sem, hogy az enyhülés miatt az amerikai magatartás visszafogottabb lesz az öt évvel korábinál: Reagan elnök október 23-án deklarációt kiadva személyesen is szerepelt vállalt az 56-os megemlékezésben.

A pártvezetést úgy tájékoztatták, hogy a magyar emigráció számára a 30. évforduló az utolsó alkalom a jelentős nyilvánosság szervezésére, s ez is “győzni akarást” erősítette.

A legnagyobb gondot az ellenzék erősödésével kapcsolatos ügyek megszorodása okozta: a szamizdat-irodalom, Donáth Ferenc temetése, a Tiszatáj-ügy, a Csurka-szilencium és főként az Írószövetség közgyűlésének előkészítése, mely utóbbi Kádárt az 56-os analógia miatt különösen nyugtalanították.^{xli} Nagy visszhangja miatt a legnagyobb gondot a magyar-lengyel-csehszlovák-keletnémet közös október 23-ai ellenzéki felhívás okozta a pártvezetésnek.^{xlii}

A megemlékezésre 1986 elejétől minden korábinál alaposabban készültek a pártközpontban. Az Agitációs és Propaganda Bizottság részletes tervet fogadott el, felsorolni is sok volna a benne foglalt teendőket.^{xliii} Néhány új tényezőre azonban érdemes utalni:

– Először is: már nemcsak a fiatal, hanem a középkorú generáció is a propaganda kiemelt célcsoportja lett, ők sem rendelkezvén közvetlen 56-os tapasztalatokkal.

– Másodszor: a korábbiaknál hangsúlyosabban jelent meg az ellenséges propagandával való *közvetlen konfrontáció* követelménye.

– Harmadszor: nagyobb hangsúly kívántak helyezni néhány *tartalmi* kérdésre, mint amilyen az 56-os demokratikus mozgalom és az ellenforradalom megkülönböztetése; a demokrácia és a pluralizmus azonosításának elutasítása; továbbá a nemzeti sajátosságok kiemelése a szocializmus hazai építésében.

– Negyedszer: pártdokumentumok kiadását határozták el, mindenekelőtt az 1953. júniusi párthatározatét.^{xliv}

– Ötödször: a külföldi propagandában vezető szerepet szántak a pártvezetők interjúinak és írásainak.^{xlv} Kuriózum volt, hogy maga Kádár is adott interjúkat nyugati lapoknak, illetve tévécsatornáknak, miközben itthon maradt a háttérben.^{xlvi}

Az évfordulós offenzíva leghatásosabb eleme ezúttal nem a Népszabadság újabb sorozata volt,^{xlvii} hanem a televízió *Velünk élő történelem* c. műsora, amely megpróbálta emészthetőbb formában tálalni a régi mondanivalót. A műsor és az egész évforduló “MSZMP-s sztárja” Berecz János volt,^{xlviii} a pártvezetést őt próbálta “szakértői” színben is feltüntetni. Ő mondott beszédet a Kádár-kormány megalakulásának évfordulóján a rendhagyó módon *Szolnokon* rendezett ünnepségen is.^{xlix} Nyilván a feszültségcsökkentést is szolgálta, hogy a tradicionális Köztársaság tér helyett a Kádár-kormány megalakulásának mitológiájához tartozó helyszínt választottak.

A fő célkitűzés nem az volt, hogy árnyalják, hanem hogy *megerősítsék* az MSZMP 56-értékelését. Ezt támasztották alá az évfordulóra kiadott könyvek is.¹ A tálaláson akartak valamelyest módosítani az elfogadhatóság érdekében. Azt próbálták sugallni, hogy az MSZMP nem fél őszintén szembenézni a kényes problémákkal sem. Ennek sikere érdekében minden megpróbáltak az ellenzéki megnyilvánulások “feltűnésmentes” elnyomása, illetve ellensúlyozása érdekében.^{li}

Az évforduló “letudásával” az 56-os problematikát gyorsan újra a szőnyeg alá söpörték, pedig a szellem kiszabadult a palackból. A kanonizált 56-kép minden bővítési, finomítási kísérlete nyomán hasadékok keletkeztek a konstrukción. Az MSZMP offenzívája kudarcot szenvedett, bár ennek ellenkezőjével biztatták magukat.^{lii}

4. szakasz: a defenzíva és vereség – az átértékelés kényszere

Az MSZMP elszántan átküzdötte magát az 1986-as évfordulón, de többé nem folytathatott a bevált módszerhez, hogy hallgat egészen a következő “kerek” évfordulóig. A nevezetes Pozsgay-féle bejelentéshez vezető folyamat áttekintésére az előadás keretei elégtelenek (elég jól ismertek is a történetek), ezért csak néhány elemére utalok röviden.

Akut problémát 1987 végétől Nagy Imre halálának közelebbi 30. évfordulója jelentett az MSZMP-nek, amely a mélyülő válság és az erősödő ellenzéki fellépés nyomán került defenzívába.^{liii} Egy Berecz János számára készült feljegyzés már ekkor számot vetett azzal, a várható évfordulós akciókra milyen típusú reagálások közül lehet választani.^{liv} Mire a javaslat az Agitprop Bizottság elé került, már csak a vita elől való *kitérés* módszere maradt meg: “az ellenforradalom ügyét politikailag *lezártnak* tekintve koordináltan, a differenciált tájékoztatás elvét követve lépünk fel.”^{lv} Csakhogy hallgatással már nem lehetett kitérni a vita elől, hiszen az ellenzéki nyomás erősödött, az ellenvélemények nyilvánossága egyre nőtt. Az anakronisztikus tételek ismételtetése pedig csak olaj volt a tűzre.

Az MSZMP kettős politikával próbálkozott, mintegy leképezve az ellenzéki oldalról megnyilvánult kétféle nyomást.

– A demokratikus ellenzék közvetlenül politikai ügyként, 1956 programjának vállalásával, a rendszer alapjait támadva lépett fel, s ezzel szemben a pártvezetés az erőszakos hatósági fellépést is vállalta.

– A Történelmi Igazságtétel Bizottság viszont az elítéltek ügyét humanitárius alapon vetette fel, amivel erkölcsi nyomás alá helyezte a pártvezetést, ezzel erodálva tovább a hatalom legitimitációját. Az MSZMP a kegyeleti ügyekben engedékenyebbnek mutatkozott, itt nyílt rész először a féllegális megemlékezésre a Nagy Imre-évfordulón.^{lvi}

A nagyobb hatást (MSZMP-szempontról kontra-produktív hatást) viszont az erőszakos fellépés tette.^{lvii} Június 16-a után sem ismerték fel, hogy a Belügy hatáskörébe utalva már nem lehet kezelni az 56-os problémát – októberben megismételték a rendőri akciót.

Az MSZMP-n belül is kettős folyamat volt tapasztalható:

– Egyfelől: a Kádár utáni MSZMP – mint megújuló *reformpárt* – számára próbáltak új (vagy részben új) legitimitációt szerezni. A Történelmi Albizottság volt hivatva az ehhez szükséges múlttértékelést elvégezni: megalapozni a reformpárti kontinuitást és végrehajtani a *részleges* szakítást. Az ún. “modellváltó” reformok kiterjedésével együtt járt a múlttértékelés áthangolása.

– A másik vonulat: a Grósz-féle vezetés a rendszer megőrzése feltételének tekintette az ellenforradalom-értékelés fenntartását, a rehabilitálás elutasítását. Ennek megfelelően a csak árnyalni engedte volna a korábbi minősítést.

A kettősség jól érzékelhető volt a párton belüli feszültségekben, amelyek először a Grósz Károly amerikai látogatása kapcsán tett kijelentések nyomán jelentek meg.^{lviii} Szeptember végén már a KB ülésén is megmutatkozott 56 ügyében a pártközvélemény polarizálódása,^{lix} a PB is kénytelen volt foglalkozni az üggyel.^{lx}

A Központi Bizottság 1988. november 1–2- ülése tárgyalta a belpolitikai helyzetről szóló napirendet. A viták után végül az elfogadott határozat elkerülte az állásfoglalást 1956 ügyében. Csupán annyit mondott, hogy a párt vállalja “az 1953–56 közötti éveknek a szocializmus megreformálását igénylő demokratikus törekvéseit”; továbbá: “1956 után az MSZMP nagy erőfeszítéseket tett a szocializmus addig kialakult rendszerének megváltoztatására”.^{lxi}

Az egész számalmas óvatoskodásnak látszik a hamarosan bekövetkezettek változásokhoz képest, de jól mutatja az őrlődést az elkerülhetetlen polarizálódás és a pártegység igénye között. Grósz Károly “fehérterroros” beszéde azután élére állította a kérdést. A politikai reformokat ígérő MSZMP nem maradhatott meg felemás állapotában.^{lxii}

Amikor a Történelmi Albizottság megkezdte munkáját, az volt a cél, hogy egy új reformkurzus legitimációjának megalapozásához járuljon hozzá. Időközben a társadalomban többé-kevésbé *nyíltan* végbement 56 rehabilitálása, a hivatalos nyilvánosságban is megszűnt tabutémának lenni. Csak az *utolsó szelep* felnyitása hiányzott. Az Albizottság munkájának eredménye olyan folyamat felgyorsulásához adott lökést, amely messze túlvitt az eredeti szándékokon.

Amikor 1989. január 27-én az albizottság megtárgyalta az elkészült tanulmányt, Pozsgay Imre azonnal meglátta a benne rejlő politikai töltetet. Úgy fogalmazott: a dokumentumnak megkerülhetetlen hatása lesz a közgondolkodásra, nem utolsó sorban a Központi Bizottság állásfoglalására. A “népfelkelés” terminusról pedig megállapította: az adott pillanatban ez volt az egyetlen lehetséges formátum, amely a megbékélés felé vezetheti az ügyet, anélkül hogy “egy bizonyos garnitúrával és párton belüli erőkkal nyílt konfrontációba kellene kerülni”.^{lxiii}

Jól látta, hogy két dologra volt szükség: egy megfelelő formulára, amely alkalmas a PB, majd a KB meggyőzésére,^{lxiv} de mindenekelőtt *kész helyzet* teremtésére. Pozsgay nyomban másnap a nyilvánosság elé is tárta a bizottság új értékelését 56-ról. A párton belüli konfliktus még eltartott egy darabig, de a szelep felnyitásával 56 értelmezése kikerült az MSZMP fennhatósága, sőt befolyása alól. A további események már inkább a rendszerváltás, mint az MSZMP történetéhez tartoznak.^{lxv}

Évkönyv 2002, Budapest, 1956-os Intézet, 2002. 233–250. o.

Jegyzetek

ⁱ A kommunista párt szinte az összes lehetséges értékelés-variánszon átment. Az október 23-a utáni első meghatározás szerint *ellenforradalmi lázadás robbant ki*, amelybe bekapcsolódtak megtévesztett fiatalok és joggal elkeseredett dolgozók. Az október 28-i fordulat platformja *nemzeti demokratikus mozgalomként* határozta meg az eseményeket. Az MSZMP alapító nyilatkozata november elsején már *dicsőséges népfelkelésről* beszélt, s az új párt egyúttal *a forradalom alapjára helyezkedett*. A Kádár-kormány megalakulását bejelentő felhívás újra ellenforradalomról beszélt, de megfordította az első értékelés logikáját, eszerint: a nemes célokkal indult *tömegmozgalom ellenforradalomná fajult*.

Az átértékelésnek ez kétszakaszos értékelés volt a kiindulópontja, de hamarosan átváltott az “objektíve” *kezdetől fogva ellenforradalom* volt meghatározásba. A decemberi párthatározat, amely a nevezetes “négy ok” egymás mellé rendelésével jellemezte ellenforradalomként a történeteket, néhány hónap alatt *az ellenforradalmi összeesküvés koncepciójába* torkollott, amely már nem elégedett meg azzal, hogy az eseményeket kezdetüktől fogva *szervezett ellenforradalomná* minősítette, vagyis visszatért a felkelés éjszakáján született állásponthoz, hanem kiegészítette *a külső és belső ellenség összeesküvésével*, sőt ehhez hozzákapcsolta a Nagy Imre-csoport *tudatos árulását*.

ⁱⁱ Kállai Gyula: A magyarországi ellenforradalom a marxizmus-leninizmus fényében. Bp., Kossuth, 1957. 38 p.

ⁱⁱⁱ Kádár János először a HNF Országos Tanácsa ülését kihasználva beszélt, október 23-ra időzítve a megjelenést, majd a KISZ első országos értekezletén – kiemelendő, hogy a nemzeti kérdésben és az ifjúsággal kapcsolatban is az MSZMP képviseli az egyedül helyes politikát. Kádár két beszédének ismertetését lásd: Népszabadság, 1957. október 23. és 27.

^{iv} Münnich Ferenc: A magyar nép a Nagy Októberi Szocialista Forradalom útján. [A Politikai Akadémián tartott előadás.] Népszabadság, 1957. október 25.; Münnich Ferenc: Egy esztendő. Népszabadság, 1957. november 3.

^v Az október 23-án megrendezett aktívaülésem az elnökségben helyet foglalt szinte a teljes felső pártvezetés: Kádár János, Fehér Lajos, Kállai Gyula, Kiss Károly, Marosán György, Münnich Ferenc, Rónai Sándor, Somogyi Miklós, Nemes Dezső. Népszabadság, 1957. október 24

^{vi} Az MSZMP Budapesti Bizottság végrehajtó Bizottsága 1957. október 7-i ülésének jegyzőkönyve. In: Kenedi János: Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban. 1. köt. 10–12. p.

^{vii} Negyedmillió nagygyűlés a Köztársaság téren a párház megrohanásának évfordulóján. Népszabadság, 1975. október 31.

^{viii} Két harcos év. Népszabadság, 1958. november 4.

^{ix} Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. szeptember 2-án megtartott üléséről. MOL M–KS 288. f. 5/93. ő. e.

^x Az MSZMP Politikai Bizottsága 1960. október 25-én döntött “a magyar szabadságért elesett hősök emlékműve” avatásáról és a megemlékezésről. Akkor már szó nem volt nagygyűlésjellegű rendezvényről, a budapesti dolgozók 500 küldöttének meghívását határozták el. MOL M-KS 288. f. 5/206. ő. e.

^{xi} Mindig az MSZMP fővárosi szintű vezetősége rendezte, sohasem emelkedett ennél magasabb szintre. A Köztársaság téri emlékmű után koszorúztak a munkásmozgalom halottainak temetőjében, majd a fegyveres erők halottainak sírjánál.

^{xii} A tankönyvek tanúsága szerint a pártoktatásban ugyanez történt.

^{xiii} 1966-ban a Párttörténeti Intézet és a Pártfőiskola rendezett konferenciát. Ismerteti: Zsilák András: Tudományos tanácskozás fejlődésünk tíz évének történetéről. Társadalmi Szemle, 1966. 12. sz. 54–60. p.

^{xiv} Molnár János: Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.; Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak? Budapest, Kossuth, 1967.

^{xv} A visszaemlékezésben a lektorok hiányosságokat fedeztek fel Nagy Imre és az 56-os végkifejlet értékelése körül. Orbán László feljegyzése a Politikai Bizottságnak: MOL M–KS 288. f. 22/1966/1. ő. e.

^{xvi} Az MSZMP Politikai Bizottsága 1966. február 1-i ülésén tárgyalta a “belső ellenséges erők tevékenységéről és elhelyezkedéséről” szóló napirendi pontot. A határozat megállapította, hogy 1964-ig sikerült elszigetelni a rendszerrel szemben álló erőket, ám azóta aktivitásuk fokozódott. A dokumentum szerint az ideológiai-kulturális életben volt a legaktívabb az ellenséges tevékenység: “revizionista, nacionalista személyek napirenden tartják

politikai rehabilitálásukat, az ellenforradalom újraértékelését és az ellenforradalom egyéb követelését...”. MOL M-KS 288. f. 5/386. ő. e.

^{xvii} Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1966. július 12-én tartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/400. ő. e.

^{xviii} Az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya, valamint Agitációs és Propaganda Osztálya tájékoztató jelentése a Központi Bizottság tagjainak 1966. november 10. MOL M-KS 288. f. 11/1992. ő. e.

^{xix} Lásd a 15. évfordulót megelőző jelentéseket, amelyek a Politikai Bizottság 1971. április 21-i határozata alapján készültek. MOL M-KS 288. f. 22/1971/44–45. ő. e. A pártoktatás jellemző 56-képéről lásd: A magyar munkásmozgalom rövid története. Tankönyv. A Magyar Szocialista Munkáspárt tanfolyama. Kossuth, 1977. 271–291. p. A vonatkozó fejezetet Zsilák András írta az érvényes párt dokumentumok alapján.

^{xx} Lásd az 1971. október–novemberi információs jelentéseket: MOL M-KS 288. f. 22/1971/14. ő. e.

^{xxi} Az Agitációs és Propaganda Osztály jelentései az “imperialista propagandáról”: MOL M-KS 288. f. 22/1971/36. ő. e.

^{xxii} Feltűnő inkább az volt, hogy a kommentár a az “ellenforradalommal szembeszálló hős forradalmárok” emlékének ápolása mellett a harmadik világháborúval fenyegető imperialista provokáció képeinek megerősítésére fókuszálta mondanivalóját. Lásd: Megemlékezés az 1956-os ellenforradalom áldozatairól. Népszabadság, 1971. november 5.

^{xxiii} Jellemző, hogy az 1976. október–novemberi információs jelentésekben csak azok a párszervezetek reflektáltak az évfordulóra, amelyeknek dolguk volt vele: a BM és a HM Politikai Főcsoportfőnökség, illetve a Magyar Rádió. MOL M-KS. 288. f. 22/1976/ 15. ő. e.

^{xxiv} Megyeri Károly levele Grósz Károlyhoz, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály vezetőjéhez 1976. július 9. MOL M-KS 288. f. 22/1976/24. ő. e.

^{xxv} A pártvezetés akkor úgy döntött, hogy elutasítja mindazokat az “évfordulós” beutazási kérelmeket, amelyeket nem a korábban “jó tapasztalatokat” nyújtó forgatócsoportok igényeltek. A Politikai Bizottság 1966. július 12-i döntése: MOL M-KS 288. f. 5/400. ő. e.

^{xxvi} A Magyar Rádió vezetői összefoglalót készítettek az ellenséges rádióadásokról, amelyet a KB Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője véleményezett. MOL M-KS 288. f. 22/1976/24. ő. e. Ugyancsak a Magyar Rádió pártszervezetének információs jelentése mutatott rá, hogy a magyar tömegtájékoztatás defenzívába került az évforduló időszakában a Nyugattal szemben. Uo. 288. f. 22/1976/15. ő. e.

^{xxvii} A magyar munkásmozgalom története 1868–1976. Egyetemi és főiskolai tananyag. Szerk. Szakács Kálmán. Budapest, Kossuth, 1977. 329 p. (A vonatkozó fejezet Zsilák András írása.)

^{xxviii} A változás a Frankfurter Allgemeine Zeitung úgy értékelte: a pártvezetés ezzel a kibontakozó vitát próbálta kezdetől az ellenőrzése alatt tartani. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya jelentése 1981. harmadik negyedév nyugati propagandájáról. MOL M-KS 288. f. 22/1981/16. ő. e.

^{xxix} Megszabták azt is, hogy a sorozat elkészítésében a párt érvényes elvi határozataira és a már megjelent dokumentumokra támaszkodjanak. Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1981. július 7-én tartott ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 288. f. 5/830. ő. e.

^{xxx} Az ezek fogadtatásáról készült információs jelentést lásd: MOL M-KS 288. f. 22/1981/46. ő. e.

^{xxxi} Az “irányadó” cikket Berecz János írta “1956 – negyedszázad távolából” címmel. Társadalmi Szemle, 1981. 8–9. sz. 67–81. sz. Interjú adott: Bakó Ágnes, Brutyó János, Kállai Gyula, Cserevka Ferencné, Szirmai Jenő, Eperjesi László. Uo. 11–12. sz. Elméleti keretet adott a témához: H. Varró Rózsa – Bede Rita: Korunk ellenforradalmairól. Uo. 10. sz.

^{xxxii} Lásd pl. az előszóban, amelyet a “Ez történt” c. sorozat brosúra-formájú kiadása elé írtak. (Budapest, Népszabadság – Kossuth, 1981. 4. p.

^{xxxiii} Molnár János: A Magyar Szocialista Munkáspárt 1956-ról. Párttörténeti Közlemények, 1987. 3. sz. 165–166. p.

^{xxxiv} MOL M-KS 288. f. 22/1981/17. ő. e.

^{xxxv} Meg jelentek olyan utalások is, miszerint 56-ban is a lengyel válságból terjedt át a forradalom lángja Budapestre.

^{xxxvi} Az évfordulóra készülődésről az év elejétől érkeztek a jelentések, emellett a korábbi tapasztalatok megtették hatásukat.

^{xxxvii} Főleg Vas Zoltán „Viszontagságos életem” címmel megjelent visszaemlékezései, valamint néhány Bibó írás közreadása vetette fel, hogy Nagy Imre és a forradalom árnyaltabb értékelést kaphat.

^{xxxviii} Fontos volt újra megerősíteni, hogy az 1956-os forradalom elítélése – mint a rendszer önlegitimációjának alapeleme – érinthetetlen.

^{xxxix} Az MSZMP KB Politikai Bizottsága határozata 1981. október 27. MOL M–KS 288. f. 5/839. ő. e.

^{xl} Egy évvel a XII. pártkongresszus után még nem vetettek számot a válság mélyülésének jeleivel.

^{xli} Kádár János az MSZMP Politikai Bizottság 1986. november 4-i ülésén felszólalásában az 56-os évfordulós kampányra utalva arra hívta fel a figyelmet, hogy az Írószövetséget az imperialisták az ellenzék legális fórumává kívánják tenni. Kijelentette: „Nem kell azzal törődni, hogy most sok a gondunk vagy 1956 évfordulója volt. Van határ, s ha megengedjük, hogy túllépjük, megnézhetjük magunkat, hogy hol tudunk megállni...” MOL M–KS 288. f. 5/982. ő. e.

^{xlii} A felhívás szövege: MOL M–KS 288. f. 22/1986/1. ő. e.

^{xliii} MOL M–KS 288. f. 22/1986/1. ő. e.

^{xliv} Mindez jóval Szabó Bálint első könyvének megjelenése után, történt, amely tartalmazta ennek részletes ismertetését. Szabó Bálint: Új szakasz az MDP politikájában 1953–1954. Bp., Kossuth, 1984. 165 p. A júniusi párthatározatot a Propagandista c. folyóiratban adták közre.

^{xlv} A világsajtóban elhelyezni kívánt cikkek és külföldön kiadandó könyvek listája: MOL M–KS 288. f. 22/1986/21. ő. e.

^{xlvi} Legnagyobb visszhangja a *Time* magazinban megjelent „nyitó” interjúnak volt. Vö. MOL M–KS 288. f. 11/4494. ő. e.; 288. f. 22/1986/27. ő. e. – Kádár az amerikai NBC televíziónak nyilatkozva az előzetesen egyeztetett kérdéseken túl hajlandó volt röviden az 56-os problémát firtató kérdésekre is válaszolni. Magyar fordítását lásd: MOL M–KS 288. f. 22/1986/2. ő. e.

^{xlvii} Tények válaszolnak c. sorozat: Népszabadság, 1986. október 16–23.

^{xlviii} Ismét ő írta a párt elméleti folyóiratába az évfordulós cikket: Berecz János: Pártról és reformtól – kétfrontos érzékenységgel. Társadalmi Szemle, 1986.10. sz. 43–52. p. A PB 1986. augusztus 26-i határozata alapján interjút adott a Magyar Rádió „A párt újjászervezése, konszolidáció 1956” c. műsora részére. MOL M–KS 288. f. 5/976. ő. e. Berecz számára a Politikai Bizottság még 1981. augusztus 4-én engedélyezte, hogy az 1956-ról szóló könyve kiegészítésére tanulmányozza a Párttörténeti Intézet Archívumában őrzött dokumentumot. MOL M–KS 288. f. 5/833. ő. e.

^{xlix} Népszabadság, 1986. november 5.

^l Hollós Ervin – Lajtai Vera: Drámai napok. 1956. október 23–november 4. Bp., Kossuth, 1986. 424 p.; Geréb Sándor – Hajdú Pál: Az ellenforradalom utóvédharca. 1956. november–1957. március. Bp., Kossuth, 1986. 231 p.; Szabó Bálint: Az „ötvenes évek” Bp., Kossuth, 1986. 432 p.

^{li} Az MSZMP értékelésének alapképlete úgy foglalható össze: „1956 nemzeti tragédia volt, ám tartalmában ellenforradalom, tehát a rehabilitálásról szó sem lehet”. Ezzel szemben a négy ország ellenzéki személyiségeinek felhívása a magyar forradalom programját érvényes példának tekintette. A pártvezetést mégsem elsősorban a december elején Eörsi István lakásán lezajlott ellenzéki 56-os konferencia foglalkoztatta. (vö. Ötvenhatról nyolcvanhatban. „Az 1956-os magyar forradalom előzményei, alakulása és utóélete” című 1986. december 5–6-án Budapesten rendezett tanácskozás jegyzőkönyve. Szerk. Hegedűs B. András. Bp., 1956-os Intézet, 1992. 334 p.) Fontosabbnak vélte az Írószövetség tervezett közgyűlése körül kialakult, már említett feszültséget. (Vö. Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). Monográfia. Bp., T-Twins, 1995. 355–360. p.) Ez utóbbit ugyanis nem lehetett a féllegalitás körülményei közé szorítani.

^{lii} Az Agitprop. Osztályon készült jelentés szerint: a lakosság körében érdeklődést keltettek az 56-os ellenforradalomról, a munkáshatalom megvédéséről, az elmúlt három évtizedről megjelent elemzések, visszaemlékezések, rádiós és televíziós műsorok, illetve a kampány keretében megtartott rendezvények. Az emberek általában pozitívan értékelték a tárgyyszerű, őszinte, a tanulságok kiemelésére törekvő bemutatását. Párttagok véleménye szerint a bőséges tájékoztatás jól szolgálta a történelemszemlélet formálását, elősegítették a reális értékelést. Megfogalmazódott: történelemről csak igazat szabad mondani, még ha olykor fájdalmas is. A jelentés

különösen a Velünk élő történelem c. műsört dicsérte. Lásd Tájékoztató jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottságnak a munkáshatalom megvédésének, a párt újjászervezésének és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulásának történelmi jelentőségéről folytatott agitációs és propagandamunkáról. 1986. november 28. MOL M–KS 288. f. 22/1986/40. ő. e.

^{liii} Lásd a belpolitikai élet időszerű kérdéseiről 1987. november 20-án kelt jelentést: MOL M–KS 288. f. 22/1987/3. ő. e.

^{liv} A feljegyzés vázolta az MSZMP lehetséges válaszána három típusát: 1) Az 56-os kérdést lezártnak tekintve nem foglalkozni a kérdéssel. 2) Tudományos igényű publikációval megoldani a problémát – ez volt egyébként a javasolt variáns. 3) A tömegkommunikáció bevonásával vállalni a vitát, bizonyos teret adva más véleményeknek is. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályán 1978. december 1-jén kelt feljegyzés Berecz Jánosnak MOL M–KS 288. f. 22/1987/4. ő. e.

^{lv} Jelentés Nagy Imre és társai kivégzésének 30. évfordulójával kapcsolatos ellenséges kampányról, 1988. február 4. MOL M–KS 288. f. 22/1987/4. ő. e.

^{lvi} A Politikai Bizottság 1988. június 14-i ülésén úgy határozott, hogy a kegyeleti megemlékezést a temetőben el lehet tűrni, ellenben a Batthyány–Nagy Imre-örökmécsesnél tervezett politikai jellegű tüntetésre erőszak alkalmazását is megtervezve kell felkészülni. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 198. június 14-én megtartott üléséről. Közli: Kenedi János: Kis állambiztonsági olvasókönyv. 2. köt. 201–205. p.

^{lvii} A történekről és értelmezésükről ld. György Péter: Néma hagyomány, 161–165. p.

^{lviii} Grósz Károly amerikai utazásának emlékezetes nyilatkozatai a humanitárius és politikai megközelítés kettősségét tükrözték. Ahogy a munkásörparancsnokok június 13-i tanácskozásán vagy a Newsweek számra adott július 22-i interjújában is kiállt Nagy Imre elítélésének indokltsága és az ellenzéki megmozdulások erőszakos elfojtása mellett, az Egyesült Államokban is elutasította a rehabilitálás lehetőségét, s csupán a családi temetést helyzete kilátásba. Ennek megfelelően vette tudomásul a Politikai Bizottság a Grósz Károly amerikai látogatásáról tett jelentést 1988. augusztus 9-i ülésén. MOL M–KS 288. f. 5/1032. ő. e. A pártközvélemény polarizálódásáról lásd a Politikai Bizottság számára készült összeállítás a PB-tagok megnyilatkozásait ért kritikáktól az információs jelentések alapján. MOL M–KS 288. f. 5/1040. ő. e.

^{lix} A Központi Bizottság 1988. szeptember 27-i ülésén Berecz János felolvasott egy levelet, amelyben egy párt-szervezet aggodalmának adott hangot a belpolitikai helyzet miatt, ahogy írták: az események hasonló tartalmúak mint az 1956-os ellenforradalmat megelőző időben. Már ezen az ülésen is látszott, hogy a KB-ban a gazdasági és politikai reformok fékezését, illetve felgyorsítását kívánó erők közötti nézeteltérés a történelmi kérdések megítélésében is jelentkezik. Az MSZMP KB 1988. szeptember 27-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M–KS 288. f. 4/424. ő. e.

^{lx} A Politikai Bizottság október 4-én egy még határozottabb hangú levéllel volt kénytelen foglalkozni, amely kifejezetten amellel tört lándzsát, hogy ne engedjék 56 ellenforradalomként minősítésének megváltoztatását. A PB úgy határozott, hogy a hasonló tartalmú levelekre a KB nevében Lukács János válaszoljon, s a KB-tagok kapjanak róla információt. MOL M–KS 288. f. 5/1039. ő. e. – 1988 utolsó negyedévééről a KB számára a Társadalompolitikai Osztályon készült 1989. januári jelentés is a közhangulat folyamatos romlásáról számolt be, s egyebek mellett rámutatott: főleg az idősebb párttagok részéről megsaporodtak azok a levelek, amelyek figyelmeztettek az 56-os szituációhoz hasonló ellenforradalmi helyzet kialakulásának veszélyére. MOL M–KS 288. f. 11/4506. ő. e.

^{lxi} Az MSZMP KB 1988. november 1–2-én tartott ülésének jegyzőkönyve. MOL M–KS 288. f. 4/244. ő. e. – A PB elé került elaborátum még úgy fogalmazott: “vállaljuk az 1956-ban, a szocializmus megreformálását igénylő, a népi demokratikus fejlődés támogató irányzatot, amelynek számos forradalmi követelését sikeresen megvalósította az MSZMP”. A Politikai Bizottság 1988. október 18-án tartott ülésének jegyzőkönyve. MOL M–KS 288. f. 5/1040. ő. e.

^{lxii} Rainer M. János így jellemezte a helyzetet: “Nem csupán az ellenzéki politikai szervezetek befolyása és főképp nyilvánossága növekedett, hanem az MSZMP-n belül is mind többen ismerték fel, hogy a párt képtelen a régi módon *kezeln*i a válságot, egy plurális szerkezetben viszont előbb-utóbb összeroppantja a múlt terhe, vagy a legitimációs résen keresztül valóságos legitimációs ürbe illan el. A rést volt hivatva betömni az MSZMP történelmi útjával foglalkozó bizottság munkája.” Rainer M. János: A rendszerváltás és az 56-os hagyomány. In: A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 7. kötet. Alkotmányos forradalom . Tanulmányok. Bp., Új Mandátum, 2000. 653. p.

^{lxiii} A Történelmi Albizottság 1988. november 27-i ülésén készült magnófelvétel alapján. Melléklet a Politikai Bizottság 1989. január 31-ü ülésének jegyzőkönyvéhez. MOL M–KS 288. f. 5/1050. ő. e.

^{lxiv} A Politikai Bizottság 1989. február 7-i ülésén Pozsgay “népfelkelés” kategória mellett annak átfogó jellegével érvelt: alkalmas arra, szovjetellenes felhang nélkül is antisztálinista tartalmú legyen, ugyanakkor legalább időlegesen kielégítse azokat, akik forradalomnak, nemzeti forradalomnak, függetlenségi háborúnak tartják. Úgy vélte, ez kiegészítheti a pártok egy “aktuálpolitikai kényszerből” született fogalom fogságából, anélkül, hogy aláásná teljes identitását, önbecsülését. A forradalom-kategória használatának elkerülése éppoly fontos tényezőként jelent meg, mint az ellenforradalom-definíció elutasítása. Az MSZMP Politikai Bizottság 1989. február 7-i üléséről készült magnetofon-felvétel. Idézi: Rainer M. János: A rendszerváltozás és az 56-os hagyomány, 654. p.

A Központi Bizottság 1989. február 10–11-i ülésének jegyzőkönyve megjelent az 1956 átértékeléséről ott lefolyt vitát lásd: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. Szerk. S. Kosztricz Anna, Lakos János, Némethné Vágyi Karola, Soós László, T. Varga György Bp., Magyar Országos Levéltár, 1993. 1. köt. 1–194. p. – A vita egyik jellemzője volt az “egyszavas” értékelés kifogásolásának és így az új minősítés relativizálásának jelensége, amely a “továbbkutatás” igényében jelent meg végül. Egy másik jellemző momentum a korábbi kétszakaszos értékelést megalapozó tények hangsúlyozása a testület állásfoglalásában: a cselekményekben kezdettől fogva jelen voltak restaurációra törekvő erők, s október végétől fölerősödtek az ellenforradalmi cselekmények. Népszabadság, 1989. február 13.

^{lxv} A népfelkelés mint afféle “laza” definíció valóban nyitott volt a “továbbértelmezéshez” – ezt azonban már nem az MSZMP, hanem az 1989. évi politikai folyamatok dinamikája határozta meg. Azzal, hogy a Kádár-rendszer legitímációs alapjához tartozó 56-értelmezés tarthatatlanná vált, út nyílt a rendszerváltás legfontosabb szimbolikus aktusához a Nagy Imre-temetéshez. Az MSZMP vezetőit ebben a folyamatban talán érdekelte, hogy milyen szerepe lesz az átmenet korszakában, az új politikai viszonyok kialakulásában az 56-os hagyománynak, s ez milyen módon fogja érinteni a pluralizmusban a párt helyzetét, de befolyásuk az 56-ról szóló emlékezet alakításában egyre csekélyebb volt. A párt a maga intézményei révén igyekezett ugyan nyomban részt vállalni a múlt korrekt feltárásában (ennek jele volt a Társadalmi Szemle 1989. 8–9. tematikus történelmi száma.) de a társadalmi emlékezésben az MSZMP helyét az 1956 vége és 1989 eleje közötti évek határozták meg.